

APGAULIŲ FINANSINĖSE ATASKAITOSE NUSTATYMO VEIKSMAI

Rasa Kanapickienė

Profesorė, daktarė

Vilniaus universitetas Kauno humanitarinio fakulteto

El.paštas: Rasa.Kanapickiene@khf.vu.lt

Živilė Grundienė

Doktorantė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto

Finansų ir apskaitos katedra

El.paštas: Zivile.Grundiene@khf.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjamas apgaulės finansinėse ataskaitose ir jų nustatymo veiksmai. Siekiant efektyviai aptikti apgaulės, būtina susisteminti apgaulės aptikimo veiksmus. Todėl straipsnyje pagrindžiama apgaulių finansinėse ataskaitose klasifikacija, kuri sudaryta pagal apgaulių aptikimo proceso nuoseklumą.

Reikšminiai žodžiai: *apgaulė, finansinės ataskaitos, apgaulių nustatymo veiksmai.*

Įvadas

Finansinėse ataskaitose pateikiama informacija turi būti neutrali ir patikima, kuria remiantis finansinių ataskaitų vartotojai galėtų priimti finansiškai pagrįstus sprendimus dėl įmonės vystymosi perspektyvų. Todėl finansinių ataskaitų sudarymą reglamentuojantys norminiai dokumentai įsakmiai nurodo, kad draudžiama iškraipyti turto, pajamų, sąnaudų ar kitokius duomenis. Tačiau, kaip nurodoma 240-ajame tarptautiniame standarte auditui (toliau — TSA) „Auditoriaus pareiga atsižvelgti į galimą apgaulę, atliekant finansinių ataskaitų auditą“ (2008), įmonės vadovybė visada turi išskirtines galimybes vykdyti apgaulės veiksmus, kadangi gali manipuliuoti apskaitos dokumentais ir apgaulingai sudaryti finansines ataskaitas. Apie tai, kad įmonių vadovybė šią galimybę realizuoja ir praktikoje, byloja ir XX amžiaus pabaigoje per pasaulį nuvilniję stambūs finansiniai skandalai, tokie kaip Enron, Worldcom, Ahold ir Parmalat, Lehman Brothers ir kt. Šie skandalai taip pat parodė, kad šių įmonių finansinėse ataskaitose investuotojai nesugebėjo išžvelgti finansinių apgaulių buvimo. Todėl kyla būtinybė sukurti instrumentą, kurio pagalba finansinių ataskaitų vartotojai galėtų įvertinti apgaulių buvimo finansinėse ataskaitose tikimybę.

Tyrimo objektas — apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmai.

Tyrimo tikslas — ištirti apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmus, juos susisteminti ir įvertinti jų panaudojimo galimybes praktikoje.

Tiksliui pasiekti iškelti šie uždaviniai: ištirti apgaulės sampratos interpretacijas, išskiriant būdingus bruožus; susisteminti apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmus; ištirti apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų panaudojimo praktikoje galimybes.

Tyrimo metodai. Sprendžiant iškeltus uždavinius, naudotasi ekonomikos, vadybos bei buhalterinės apskaitos, audito tyrimais. Naudoti šie bendramoksliniai tyrimo metodai — mokslinės literatūros šaltinių analizė, sintezė, indukcija, dedukcija, abstrahavimas, analogija. Analitiniame tyrime atlikta ekspertų anketinė apklausa.

1. Apgaulės sampratos interpretacijos

Apskaitos teorijos literatūroje paprastai analizuojamos finansinės ataskaitos apgaulės, kurios traktuojamos kaip finansinių duomenų manipuliavimas padidinant turtą, pardavimus ir pelną arba sumažinant įsipareigojimus, išlaidas ar nuostolius (Rezaee, 2002; Spathis, 2002; Brennan, McGrath, 2007; Lakis, 2008). Galima teigti, kad apskaitos literatūroje akcentuojama dėl apgaulės kylanti pasekmė — tai yra duomenų apgaulingas pateikimas.

Audito požiūriu, apibrėžiant apgaulę, akcentuojamas tyčinis neteisingas finansinių duomenų pateikimas ar nepateikimas, norint išvengti mokėti mokesčius ir apgauti finansinių duomenų naudotojus. Tarptautiniuose standartuose auditui (240 TSA, 315 TSA) apgaulė suprantama kaip įmonės ir jos aplinkos informacijos reikšmingi iškraipymai.

Ištirkime, kokios apgaulių rūšys pateikiamos audito standartuose. 240-ajame TSA (2008), 99-ajame SAS (AICPA, 2002) išskiriamos dvi sąmoningų iškraipymų rūšys — apgaulingos finansinės ataskaitos ir neteisėtas turto pasisavinimas. Galima teigti, kad šiuose norminiuose dokumentuose pabrėžiama būtinybė išanalizuoti priežastis, ketinimus bei motyvus, dėl kurių iškraipyta finansinių ataskaitų informacija. Apgaulingose finansinėse ataskaitose, kaip teigiama 240-ajame TSA, sąmoningai pateikiami klaidingi duomenys, siekiant suklaidinti tų ataskaitų naudotojus. Šiame standarte nurodomi veiksmai, kuriais tyčia iškraipoma informacija finansinėse ataskaitose: 1) klastojant, keičiant ar kitaip manipuliuojant su apskaitos įrašais ar pagrindžiančiais dokumentais, kuriais remiantis sudaromos finansinės ataskaitos; 2) finansinėse ataskaitose neteisingai pateikiant įvykius, ūkines operacijas ar kitą svarbią informaciją arba tyčia jų neįtraukiant į finansines ataskaitas; 3) tyčia nesilaikant apskaitos principų, susijusių su sumomis, klasifikavimu, pateikimo būdu ar atskleidimu.

Ekonominėje literatūroje (Mackevičius, Bartaška, 2003; Kanapickienė, Gipienė, Jefimovas, 2004; Lakis, 2008; Lou, Wang, 2009, Mackevičius, Kazlauskienė, 2009) be klasikinės apgaulės sampratos, kad apgaulė — tai sąmoningi veiksmai, elgesys ar žodžiai, kuriais norima apgauti, suklaidinti, dar nurodoma apgaulės rizika — tikimybė, kad apgaulė įvyks. Literatūros šaltiniuose (Rezaee, 2002; Kanapickienė ir kt., 2004; Lakis, 2008; Mackevičius, Kazlauskienė, 2009; Albrecht ir kt., 2009; Golden ir kt., 2009) dažniausiai skiriamos šios

apgaulės riziką lemiančios veiksnių grupės: 1) verslo ir pramonės aplinka; 2) sudėtingų struktūrų susivienijimai; 3) silpna vidaus kontrolės sistema; 4) vadovų nekompetentingumas ir nesąžiningumas; 5) apskaitos anomalijos. Šie veiksniai pakankamai dažnai pasitaiko verslo aplinkoje, todėl būtina tirti veiksmus, kurie padėtų aptikti apgaulės finansinėse ataskaitose.

2. Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų sisteminimas

Atlikus mokslinės literatūros sisteminę analizę, galima teigti, kad nėra vieningos nuomonės dėl apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų. Pirmiausiai, nėra nusistovėjusi terminologija: ar apgaulės nustatymo veiksmus vadinti procedūromis, ar metodais. Audito mokslo darbuose (Czerwinski, 2005 (pagal Lakis, 2007); Mackevičius, 2009; Jodelienė, 2010) ir norminiuose dokumentuose (pvz., 99 SAS (AICPA, 2002); 315 TSA (2008) vartojama procedūrų sąvoka. Apgaulių tyrėjų (Rezaee, 2002; Wells, 2008; Albrecht ir kt., 2009; Crumbley ir kt., 2009; ACFE, 2012) ir teismo ekonominės ekspertizės (Spiečiūtė, Barkauskas, 2004; Golden ir kt., 2009; Crumbley ir kt., 2009; Spiečiūtė ir kt., 2013) moksliniuose tyrimuose apgaulių finansinėse ataskaitose nustatyme įvardija ne tik *procedūras*, bet ir nustatymo *metodus*. Pavyzdžiui, *dokumentų tikrinimą* Czerwinski (2005, (pagal Lakis, 2007)), LAR (2012) įvardija *procedūra*, o apgaulių tyrimo (Wells, 2008; Albrecht ir kt., 2009; ACFE, 2012) ir teismo ekonominės ekspertizės literatūroje (Spiečiūtė, Barkauskas, 2004; Golden ir kt., 2009; Crumbley ir kt., 2009; Spiečiūtė ir kt., 2013) vadina *metodu*. Apgaulių tyrėjai (Wells, 2008, Albrecht ir kt., 2009, Crumbley ir kt., 2009) *analitines procedūras* priskiria prie apgaulių nustatymo *metodų*. Antra, galima teigti, kad nėra vieningos nuomonės dėl apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų skaičiaus ir suskirstymo: 1) mokslo darbuose pateikiamas skirtingas apgaulių nustatymo veiksmų skaičius (nuo vieno iki dešimties); 2) dažniausiai pateikiamas sąrašas apgaulės veiksmų, jų neklasifikuojant (žr. 1-ąją lentelę).

Wells (2008), Crumbley ir kt. (2009), ACFE (2012) *vidaus ir išorės auditas, vidaus kontrolės procedūros* išskiriamos kaip apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmai (žr. 1-ąją lentelę). Pirmiausiai reikėtų pabrėžti, kad prie apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų nederėtų priskirti vidaus ir išorės audito, nes, pasak Mackevičiaus ir Raziūnienės (2011), bendraja prasme auditas — tai tam tikro dalyko (objekto) nepriklausomas patikrinimas ir nuomonės apie jį pareiškimas. Auditas — tam tikra kontrolės forma, todėl negalima jo traktuoti kaip atskiro apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmo. Antra, vidaus kontrolės procedūrų nederėtų traktuoti tik kaip apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmo. Jų paskirtis yra platesnė, akcentuojanti prevencinį aspektą. Vidaus kontrolės procedūros — tai ne pavienis veiksmas, o įmonės vidaus kontrolės sistemos dalis (elementas). Vidaus kontrolės procedūros — tai politika ir veiksmai, 1) padedantys užtikrinti, jog vadovų įsakymai yra vykdomi ir įvykdomi (Mackevičius, 2009), 2) skirti rizikai valdyti ir įgyvendinti organizacijos tikslus (Kanapickienė, 2008). 240-ajame TSA (2008) dar tiksliau įvardijama kontrolės procedūrų paskirtis finansinių ataskaitų kontekste: įmonės vadovybės įdiegiamos ir taikomos kontrolės procedūros susijusios su įmonės tikslu parengti finansines

ataskaitas, kurios tikrai ir teisingai parodytų (arba visais reikšmingais atžvilgiais teisingai pavaizduotų) įmonės finansinę būklę ir būtų parengtos pagal galiojančią finansinių ataskaitų sudarymo tvarką ir užtikrinančios rizikos, dėl kurios finansinėse ataskaitose galėtų atsirasti reikšmingų iškraipymų, valdymą. Žinoma, vidaus kontrolės procedūrų atlikimo stebėjimas ar pakartotinas atlikimas gali būti priskirti prie apgaulės aptikimo veiksmų, tačiau pačių vidaus kontrolės procedūrų priskirti prie apgaulės aptikimo veiksmų nederėtų.

Siekiant pateikti apgaulių nustatymo veiksmų klasifikaciją, pirmiausiai tikslinga išanalizuoti žodžių „procedūra“ ir „metodas“ reikšmę ir aptarti sąvokų vartojimo klausimą. Žodis „procedūra“ kilęs iš lotyniško žodžio *prosedo*, reiškiančio „einu į priekį“, o žodžio „metodas“ kilmė graikiška: *methodos* — tai „tyrimo kelias“. Tarptautinių žodžių žodyne (2009) „procedūra“ apibūdinama, kaip veiksmų, kuriais siekiama kurio nors tikslo, atlikimo eilės tvarka. Kaip matyti, ši sąvoka apima du momentus: 1) procedūra — tai veiksmai; 2) šiais veiksmais siekiama tam tikrų tikslų. „Metodas“ apibūdinamas, kaip tikslo siekimo, veikimo būdas, veiklos tvarka, sąmoningai naudojama kokiam nors tikslui pasiekti; reiškinių tyrimo būdas. Čia labiau išryškinamas veikimo, reiškinių tyrimo būdo elementas. Todėl šiame tyrime metodais įvardijami tokie veiksmai ar veiksmų grupės, kurie yra nukreipti konkrečiam tikslui pasiekti, pavyzdžiui, išsiaiškinti įtarimus dėl apgaulių, atskleisti apgaulių rizikos veiksnius ar jau detalai tirti apgaulės. Kita vertus, konkreti procedūra gali būti panaudojama skirtinguose metoduose. Vadovaujantis šiuo principu apgaulės nustatymo veiksmai suskirstomi į procedūras ir metodus.

Apgaulių nustatymo metodai. Išanalizavus 1-ojoje lentelėje pateiktus apgaulių nustatymo veiksmus, autorių nuomone, apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo metodams priskirtina apgaulių rizikos veiksnių analizė, ekonominė analizė, koreliacijos analizė. Taip pat, remiantis Lakio (2007) pateiktu apgaulių tyrimo nuoseklumu, prie metodų tikslinga priskirti ir detalių tyrimą. Šiuos metodus pagrįstai galima suklasifikuoti dviem pjūviais:

- 1) pagal apgaulių tyrimo nuoseklumą. Šiems metodams priskiriama a) *įtarimų dėl apgaulės rinkimas*; b) *apgaulių rizikos veiksnių analizė*, kurią atliekant prasideda apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymas ir paaiškėja tolimesnės apgaulių nustatymo kryptys, ir c) *detalių tyrimas*;
- 2) pagal taikomus tyrimo metodus, kuriems priskiriama a) *ekonominė analizė*, b) *finansinė analizė*, c) *koreliacijos analizė*.

Apgaulės tyrimuose (Wells, 2008; Albrecht ir kt., 2009; ACFE, 2012) prie apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo metodų įvardija apgaulių nustatymą *atsitiktinai*. Darbo autorės su šiuo apgaulės tyrėjų įvardijimu nesutinka, nes *atsitiktinai* yra nustatymo ypatybė, o ne išaiškinimas.

Apgaulių nustatymo procedūros. Audito praktikoje procedūrų, skirtų apgaulėms nustatyti, tikslai skiriasi nuo tikslų, formuluojamų apgaulės tyrėjų ir teismo ekonomikos ekspertų. Audito procedūros apgaulės nustatyme skirtos *reikšmingo iškraipymo rizikos nustatymui* (240 TSA, 2008).

1 lentelė. Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmai

Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmai	Autoriai														Iš viso
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
	Rezaee (2002)	SAS 99 (2004)	Kanapickienė ir kt. (2004)	Czerwinski (2005)	Spiečūtė, Barkauskas (2005)	Lakis (2007)	Wells (2008)	Mackevičius (2009)	Albrecht, ir kt. (2009)	Golden ir kt. (2009)	Crumbley, ir kt. (2009)	ACFE (2012)	LAR (2012)	Spiečūtė ir kt. (2013)	
Dokumentų tikrinimas				X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	10
Analitinės procedūros		X		X			X	X	X		X		X		7
Vidaus kontrolės procedūros	X		X	X			X			X					6
Apgaulių rizikos veiksnių analizė	X						X		X	X	X				5
Apklausa		X		X		X				X	X				5
Išorės auditas	X						X				X	X	X		5
Stebėjimas				X		X		X					X		4
Aptikimas atsitiktinai							X		X			X			3
Fizinių ir elektroninių duomenų analizė									X	X	X				3
Neoficialios informacijos naudojimas							X				X	X			3
Perskaičiavimas								X					X	X	3
Vidaus auditas							X				X	X			3
Dokumentų tyrimas esant kiekinėi-suminei apskaitai					X									X	2
Ekonominė analizė					X									X	2
Išorės patvirtinimas								X					X		2
Kontrolinis sulyginimas					X									X	2
Pakartotinis atlikimas								X					X		2
Paklausimas								X					X		2

Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmai	Autoriai														Iš viso
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
	Rezaee (2002)	SAS 99 (2004)	Kanapickienė ir kt. (2004)	Czerwinski (2005)	Spiečiūtė, Barkauskas (2005)	Lakis (2007)	Wells (2008)	Mackevičius (2009)	Albrecht, ir kt. (2009)	Golden ir kt. (2009)	Crumbley, ir kt. (2009)	ACFE (2012)	LAR (2012)	Spiečiūtė ir kt. (2013)	
Palyginimas ir priešpriešinis suliginimas					X							X			2
Tyrimas nesant dalies ar visų apskaitos arba suvestinių dokumentų					X									X	2
Bendra įmonės analizė						X									1
Informacinių technologijų kontrolė												X			1
Išorės (skundėjų) sistemų naudojimas									X						1
Koreliacijos analizė														X	1
Teisinių rekomendacijų naudojimas	X														1
Turto tikrinimas								X							1
Slaptų operacijų naudojimas											X				1
Policijos pranešimai												X			1
Prisipažinimas												X			1
Vadovų atliktas tikrinimas												X			1
Vidaus kontrolės tikrinimas						X									1
Kitos		X													1

Reikia paminėti, kad apgaulės tyrėjų ir teismo ekonomikos ekspertų įvardijamos procedūros skirtos spręsti *ekonominių santykių ginčo aspektus, nustatyti norminių aktų ar sutartinių santykių nesilaikymo atvejus, nurodyti iš to kylančias pasekmes* (Lietuvos teismo ekonominės ekspertizės metodika, 2008). Todėl procedūrų klasifikacija turėtų tenkinti skirtingų vartotojų lūkesčius. Toliau procedūros klasifikuojamos pagal apgaulių tyrimo nuoseklumą.

Siekiant surinkti įtarimus dėl apgaulės, tikslinga naudoti šias procedūras: išorės (skundėjų) sistemų naudojimas (policijos pranešimai), slaptos operacijos, vadovų atliktas tikrinimas, neoficialios informacijos rinkimas, teisinių rekomendacijų naudojimas, prisipažinimas. Kontroliuojančių (VMI, FNTT, STT ir kt.) institucijų darbuotojams tikslinga naudotis išorės (skundėjų) sistemomis ir slaptomis operacijomis.

Apgaulės rizikos veiksniai nebūtinai rodo apgaulę, o tik rodo įspėjamuosius ženklus apie apgaulę. 99-ajame SAS (2002); G. D. Moyes, ir kt. (2006) apgaulės rizikos veiksmų grupes skirsto pagal apgaulės sąlygų rombo elementus: galimybė, paskata/spaudimas, požiūris ir racionalizacija. Rezaee (2002), Golden ir kt. (2009) apgaulės rizikos veiksmus skirsto į tris dideles grupes: 1) organizacinės struktūros, 2) finansinių sąlygų, 3) verslo ir pramonės aplinkos veiksniai. Taip pat literatūros šaltiniuose nurodoma, kad apgaulės rizika atsiranda ir dėl neefyvios įmonės vidaus kontrolės. Todėl *atliekant apgaulių rizikos veiksmų analizę*, tikslinga naudoti šias procedūras: paklausimus, stebėjimą, analitinius metodus. Kontroliuojančių (VMI, FNTT, STT ir kt.) institucijų darbuotojams naudinga naudotis stebėjimo ir apklausos procedūromis, nes jų metu išsiaiškinamos svarbios faktinės aplinkybės apie apgaulės finansinėse ataskaitose. Be to, kaip priemonė apgaulių rizikos veiksmų nustatymui, naudotini išanksto parengti klausimynai.

Autorės, išanalizavusios mokslo darbuose ir norminiuose dokumentuose pateikiamas apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo procedūras, siūlo *detales tikrinimo* apgaulių nustatymo procedūras klasifikuoti taip pat, kaip klasifikuojamos audito procedūros 500-ajame tarptautiniame standarte auditui „Audito įrodymai“ (500 TSA, 2008). Vadinasi, tikslinga išskirti šias apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo procedūras: dokumentų ir apskaitos įrašų tikrinimas, ilgalaikio materialiojo turto tikrinimas, stebėjimas, paklausimas, patvirtinimas, perskaičiavimas, pakartotinis atlikimas, analitinės procedūros. Taip pat tikslinga išskirti šių procedūrų atmainas, kurios yra labiau būdingos kontroliuojančioms institucijoms. Procedūros ir jų apibūdinimas pateiktas 2-ojoje lentelėje

Dažniausiai literatūros šaltiniuose (Czerwinski, 2005; Spiečiūtė, Barkauskas, 2005; Lakis, 2007; Albrecht ir kt., 2009; Golden ir kt., 2009; Crumbley ir kt., 2009; ACFE, 2012; LAR, 2012; Spiečiūtė ir kt., 2013) apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmu įvardintas *dokumentų tikrinimas*. Reikėtų pabrėžti, kad, pirma, prie dokumentų tikrinimo pagal atliekamų veiksmų prasmę galima priskirti literatūros šaltiniuose (Albrecht, ir kt., 2009; Golden ir kt., 2009; Crumbley ir kt., 2009) pateikiamą *fizinių ir elektroninių duomenų analizę*, tačiau kaip atskirą procedūrą nėra tikslinga išskirti, nes čia pabrėžiama tik dokumentų forma. Antra, reikalinga išskirti dokumentų tikrinimo atmainas, t. y. dokumentų tyrimas esant kiekinėi-suminei apskaitai, dokumentų tyrimas esant suminei

apskaitai, tyrimas nesant dalies ar visų apskaitos ar suvestinių dokumentų arba jų duomenų (žr. 2-ąją lentelę).

Analizuojant literatūros šaltiniuose pateiktus apgaulių nustatymo veiksmus (1-oji lentelė), pastebėta, kad pateikiamos skirtingos patvirtinimo procedūros atmainos, t. y. palyginimas ir priešpriešinis sulyginimas (kai yra sutikrinami tikrinamos įmonės apskaitos dokumentai ar sąskaitos su atitinkamais įmonės, su kuria turi ūkinius ryšius, dokumentais ar sąskaitomis), išorinis patvirtinimas. Autorių nuomone, šių procedūrų kaip atskirų atmainų nėra tikslinga išskirti.

2 lentelė. Detalaus tikrinimo apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo procedūros

Procedūros	Procedūrų atmainos	Trumpas apibūdinimas
Dokumentų ir apskaitos įrašų tikrinimas		Tai vidaus ir išorės popierinės formos, elektroninėje ar kitokioje laikmenoje esančių įrašų ir dokumentų tikrinimas.
	Dokumentų tyrimas esant kiekiniai-suminei apskaitai	Sutikrinami dokumentuose įrašyti kiekiai ir sumos.
	Dokumentų tyrimas esant suminei apskaitai	Tiriami, ar iš tikrųjų panaudoti tokie atsargų kiekiai, kokie nurašyti apskaitoje
Ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto tikrinimas		Tai fizinis ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto patikrinimas.
	Kontrolinis sulyginimas	Kai lyginami kontrolės objektai, turint tikslą nustatyti tapatumus ir skirtumus tarp jų.
Stebėjimas		Įmonės darbuotojų ar kitų asmenų atliekamų procedūrų ar procesų stebėjimas.
Paklausimas		Tai būdas gauti informacijos iš kompetentingų asmenų įmonėje ir už jos ribų.
	Apklausa	Tai prokuroro ar ikiteisminių tyrimo pareigūno apklaustų liudytojų, įtariamųjų, kaltinamųjų, nukentėjusiųjų parodymų pažymėjimas protokole.
Patvirtinimas		Informacijos ar esamų sąlygų patvirtinimo gavimas tiesiogiai iš informuotų trečiųjų šalių.
Perskaičiavimas		Tai dokumentų ir apskaitos įrašų aritmetinio tikslumo tikrinimas.
Pakartotinis atlikimas		Tai nepriklausomai atliekamos procedūros, kurios įmonėje buvo atliktos kaip vidaus kontrolės dalis.
Analitinės procedūros		Tai apskaitoje užregistruotų sumų, ar jų pagrindu apskaičiuotų rodiklių vertinimas atliekant pagrįstų finansinių ir nefinansinių duomenų ryšių tyrimą.

Šaltinis: sudaryta autorių pagal Koornhof, Plessis, (2000), Sakalauskas (2003), BPK (2002), Spiečiūtė, Barkauskas (2005), Lakis (2007), Gronskas (2008), Mackevičius (2009), LAR (2012).

3. Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų panaudojimas praktikoje

Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų panaudojimo praktikoje galimybės analizavo ekspertai, kuriuos galima suskirstyti į keturias grupes: Finansinių nusikaltimų tyrimo valdybos ūkinės finansinės veiklos skyriaus (toliau — FNNT) specialistai, Lietuvos teismo ekspertizės centro (toliau —LTEC) ekspertai, Valstybinės mokesčių inspekcijos (toliau — VMI) specialistai, auditoriai. Iš kiekvienos grupės tyrime dalyvavo po septynis ekspertus.

Ekspertų darbo patirtis apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo srityje išreikšta šiais parametrais: darbo trukmė šioje srityje, atliktų tyrimų skaičius per metus, vieno tyrimo metu nustatytas apgaulių skaičius.

Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo srityje LTEC ir VMI ekspertai dirba daugiau nei 10 metų. 86 % auditorių ir 43 % FNNT ekspertų patirtis taip pat sudaro daugiau nei 10 metų. Be to 5-10 metų patirtis sudaro 43 % FNNT ekspertų ir 3-5 metų patirtis sudaro 14 % FNNT ekspertų. Atsižvelgiant į šiuos duomenis galima teigti, kad tyrime dalyvaujantys ekspertai yra analizuojamos srities profesionalai.

FNNT, LTEC vidutiniškai atlieka 7-9 tyrimus per metus, auditoriai 1-6 tyrimus, VMI ekspertai daugiau nei 15 tyrimų. Be to, vieno tyrimo metu paprastai nustatoma nuo 2 iki daugiau nei 4 keturių apgaulių.

Ekspertai procedūras vertino pagal apgaulių finansinėse ataskaitose tyrimo nuoseklumą. *Siekiant surinkti įtarimus dėl apgaulės*, nemaža dalis ekspertų VMI (86 %), FNNT (57 %), LTEC (57 %) įvertino, kad veiksmingos išorės (skundėjų) sistemos. Antrajame etape, *atliekant apgaulių rizikos veiksnių analizę*, stebėjimo ir apklausos procedūras, kaip labai veiksmingas, daugiausiai įvertino FNNT ekspertų (71 %). Kitų ekspertų nuomonė buvo nuosaikesnė: kaip labai veiksmingas šias procedūras vertino 43 % VMI, 29 % auditorių ir 14 % LTEC darbuotojų. Vieningai visi auditoriai, VMI ekspertai, pasisakė dėl apgaulių rizikos veiksnių klausimyno veiksmingumo. Ekspertai pritarė pateiktų procedūrų panaudojimui detalaus tikrinimo etape.

Išvados

Atlikti teoriniai tyrimai leido suformuluoti šią pagrindinę išvadą — apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmus tikslinga skirstyti į metodus ir procedūras.

Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo metodus tikslinga suklasifikuoti dviem pjūviais: 1) pagal apgaulių tyrimo nuoseklumą ir 2) pagal taikomus tyrimo metodus. Pagal apgaulių tyrimo nuoseklumą išskiriami šie metodai: a) *įtarimų dėl apgaulės rinkimas*; b) *apgaulių rizikos veiksnių analizė* ir c) *detalus tyrimas*.

Ištyrus apgaulių nustatymo procedūras, jos suklasifikuotos pagal apgaulių tyrimo nuoseklumą. *Siekiant surinkti įtarimus dėl apgaulės*, tikslinga naudoti šias procedūras: išorės (skundėjų) sistemų naudojimas (policijos pranešimai), slaptos operacijos, vadovų atliktas tikrinimas, neoficialios informacijos rinkimas, teisinių rekomendacijų naudojimas, prisipažinimas. *Atliekant apgaulių rizikos veiksnių analizę*, tikslinga naudoti šias procedūras: paklausimus, stebėjimą, analitines

procedūras. *Detalaus tikrinimo* apgaulių nustatymo procedūras siūloma klasifikuoti taip pat, kaip klasifikuojamos audito procedūros 500-ajame tarptautiniame standarte auditui „Audito įrodymai“, išskiriant šių procedūrų atmainas, kurios yra labiau būdingos kontroliuojančioms institucijoms. Apgaulių finansinėse ataskaitose nustatymo veiksmų panaudojimo praktikoje galimybės ekspertai įvertino teigiamai.

Literatūra

- 240-asis tarptautinis standartas auditui „Auditoriaus pareiga atsižvelgti į galimą apgaulę, atliekant finansinių ataskaitų auditą“ (2008). Tarptautinių audito ir užtikrinimo standartų valdyba. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lar.lt/new/page.php?387>
- 315-asis tarptautinis standartas auditui „Įmonės ir jos aplinkos supratimas bei reikšmingo iškraipymo rizikų vertinimas“ (2008). Tarptautinių audito ir užtikrinimo standartų valdyba. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lar.lt/new/page.php?387>.
- 500-asis tarptautinis standartas auditui „Audito įrodymai“ (2008). Tarptautinių audito ir užtikrinimo standartų valdyba. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.lar.lt/new/page.php?387>.
- Albrecht, W. S.; Albrecht, C. C.; Albrecht, C. O.; Zimbelmam, M. F. (2009). *Fraud examination*. 3rd edition. South-Western Cengage Learning. p. 671.
- Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) (2012). *Reporting to the nations on occupational fraud and abuse*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.acfe.com>.
- Brennan, N.; McGrath, M. (2007). *Financial statement fraud: some lessons from US and European case studies* // *Australian accounting review*, Vol. 17, No. 2, p.49 -61.
- Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) (2004). *Enterprise Risk Management — Integrated Framework*.
- Crumbley, L. D.; Heither, E. L.; Smith, Stevenson, G. (2009). *Forensic and investigative accounting*, 4th edition. Wolters Kluwer business. Printed in the United States of America. p. 18041.
- Czerwinski, K. (2005). *Audyt wewnętrzny*. Warszawa: Infoaudit.
- Golden, W. T.; Skalak, L. S.; Clayton, M. M. (2009). *A Guide to To Forensic Accounting Investigation*. John Wiley&Sons. p. 554.
- Gronskas, V. (2008). *Ekonominė analizė*. Kaunas: Technologija. p. 196.
- Jodelienė, R. (2010) *Audito rizikos vertinimo modelis*. Daktaro disertacija [Rankraštis]. 266 p.
- Kanapickienė R., Gipienė G., Jefimovas B. (2004). *Apgaulių ir klaidų rizikos vertinimas audito metu* // *Ekonomika*, Nr. 67(2), p. 27-38.
- Kanapickienė, R. (2008). *Įmonės vidaus kontrolė: teorija ir praktika*. Kaunas: LBAŠTA. p. 270.
- Koornhof, C., Plessis, D. D. (2000). *Red flagging as an indicator of financial statement fraud: The perspective of investors and lenders* // *Meditari Accountancy Research*, Vol. 8, p. 69-93.
- Lakis, V. (2007). *Audito sistema: raida ir problemos*. Monografija. Vilniaus universiteto leidykla. p. 386.
- Lakis, V. (2008). *Finansinių ataskaitų klastojimas – rinkos ekonomikos ir globalizacijos procesų palydovas* // *Ekonomika*, Nr. 82, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Ekonomika/82/91-103.pdf>.
- Lietuvos auditorių rūmai (LAR) (2012). *Finansinių ataskaitų auditas*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: www.lar.lt.

- Lietuvos Respublikos seimas (Aktuali 2012-01-07) LR Baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas (2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt>.
- Lou, Yung-I; Wang, Ming-Long (2009) Fraud Risk Factor Of The Fraud Triangle Assessing The Likelihood Of Fraudulent Financial Reporting // Journal of Business & Economics Research, Vol. 7, No. 2, p. 61-78.
- Mackevičius, J. (2009). Finansinių ataskaitų auditas ir analizė. Procedūros, metodikos ir vertinimas. Vilnius: TEV. p. 389.
- Mackevičius, J., Raziūnienė, D. (2011). Auditas: klausimai, atsakymai, testai. Vilniaus Universiteto leidykla. p. 223.
- Mackevičius, J.; Bartaška, R. (2003). Klaidų ir apgaulių aptikimas, įvertinimas ir prevencija. Pinigų studijos, Nr. 2. [interaktyvus] Prieiga per internetą: <http://www.lb.lt/lt/leidiniai/pinigu_studijos2003_2/mackevicius.pdf>.
- Mackevičius, J.; Kazlauskienė, L. (2009). The fraud tree and its investigation in audit // Ekonomika, Nr. 85, p. 90-101.
- Moyes, G. D., Landry, P.L., Vicdan, H. Jr. (2006). Internal Auditors'perceptions of the effectiveness of red flags to detect fraudulent financial reporting // Journal of Accounting, Ethics&Public Policy, Vol. 6, No. 1.
- Rezaee, Z. (2002) Financial statement fraud, prevention and detection. Jon Wiley&Sons, Inc. p. 315.
- Sakalauskas, V. (2003). Duomenų analizė su statistika.Vilnius: Margi raštai. p.233.
- Spathis Ch.; Doumpos M.; Zopounidis C. (2002). Detecting falsified financial statements:a comparative study using multicriteria analysis and multivariate statistical techniques // The European Accounting Review, p. 509-535.
- Spiečiūtė ir kt. (2013). Ekonominės ekspertizės geros tyrimo praktikos vadovas // Ekspertinio tyrimo metodai : teorinis, sintetinis mokslo darbas / [sudarytojai Gabrielė Juodkaitė-Granskienė, Vidmantas Vaitekūnas]. Vilnius : Lietuvos teismo ekspertizės centras, p. 62-122.
- Spiečiūtė, A.; Barkauskas, M. (2004). Teismo ekonominė ekspertizė Lietuvoje 2004 metais // Jurisprudencija, T. 66(58), p. 70-76.
- Tarptautinių žodžių žodynas (2009). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.zodziai.lt>.
- The American Institute of Certified Public Accountants (AICPA) (2002). Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit, (Supersedes SAS No. 82.)Source: SAS No. 99; SAS No. 113. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:<http://www.aicpa.org/download/ members/div/auditstd/AU-00316.pdf>.
- Wells, J.T. (2008). Principles of fraud examination. 2nd edition. Published by John Wiley&Sons. p. 444.

ACTIONS TO DETECT FRAUD IN FINANCIAL STATEMENTS

Rasa Kanapickienė, Živilė Grundienė

Summary

The information provided in financial statements should be neutral and reliable thus enabling the users of the financial statements to make financially legitimate decisions regarding the perspectives of the company's development. Therefore the reference documents regulating the composition of financial statements determine that the distortion of the assets, income, costs or other data is strictly forbidden. Nevertheless, fraud in financial statements is a relatively

frequent phenomenon in business practice. Hence, in order to detect frauds effectively it is essential to systematize the actions of fraud detection.

The aim of the research is to explore the actions of detecting fraud in financial statements, systematize them and evaluate the possibilities of their application in practice.

The paper divides the actions of detecting fraud in financial statements into methods and procedures. The methods of detecting fraud in financial statements are classified regarding two aspects: 1) consistency of fraud investigation and 2) applied methods of investigation. According to the consistency of the research, the following methods are distinguished: *a) gathering of fraud evidence; b) analysis of fraud risk factors* and *c) a detailed investigation*. To implement each of the methods appropriate procedures are selected. In order to gather the evidence on fraud, it is expedient to apply the following procedures: the use of external (complainant) systems (police reports), secret operations, senior management audit, gathering of unofficial information, application of legal recommendations, confession. While carrying out the *analysis of fraud risk factors* it is expedient to apply inquiry, monitoring, and analytical procedures. The procedures of fraud detection in the *detailed investigation* should be classified as audit proofs by distinguishing the variants of these procedures that are more typical of the monitoring institutions. Experts positively evaluated the possibilities to practically apply the analysed actions of detecting fraud in financial statements.